

بررسی و نقد اندیشه‌های
جامعه‌شناسی تاریخی ایران

www.ketab.ir

دانشگاه تهران

سرشناسه: عابدینی، مهدی، ۱۳۶۱-
عنوان و نام‌پدیدآور: بررسی و نقد اندیشه‌های جامعه‌شناسی تاریخی ایران
تالیف: دکتر مهدی عابدینی و دکتر حسن بابایی

مشخصات نشر: روش شناسان
مشخصات ظاهری: ۱۴۴ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۶۲۹-۵-۱

وضعیت فهرست نویسی: فیا
یادداشت: کتابنامه
یادداشت: نمایه

موضوع: جامعه‌شناسی تاریخی -- ایران, Historical sociology -- Iran
موضوع: جامعه‌شناسی تاریخی -- مطالعات میان فرهنگی, Historical sociology -- Cross-cultural studies
شناسه افزوده: بابایی، حسن، ۱۳۵۳ -

رده‌بندی: شنگره: ۹۵/ع۲/۴۸۷/۴
رده‌بندی: انور: ۳۰۱/۴
شماره کتابشناسی ملی: ۴۸۳
با همکاری انتشارات جامعه‌شناسان

روشن شناسان: جامعه‌شناسان
بررسی و نقد اندیشه‌های جامعه‌شناسی تاریخی ایران
دکتر مهدی عابدینی و دکتر حسن بابایی

چاپ اول: ۱۳۹۶ تهران/ تعداد ۲۰۰ نسخه
قیمت: ۱۳۰۰۰ تومان/ چاپ و صحافی دیجیتال: نگین
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۶۶۲۹-۵-۱
همه حقوق چاپ نشر برای ناشر محفوظ است.

حروفچینی، نمونه‌خوانی، صفحه‌آرایی و ویراستاری: روش‌شناسان و جامعه‌شناسان
طراح جلد: افسانه آسایش

فروشگاه و نمایشگاه مرکزی:
تهران، خیابان انقلاب، روبروی درب اصلی
دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، پلاک ۲۱۷
کتابفروشی جامعه‌شناسان
تلفن: ۶۶۹۵۹۶۱۰-۸۱، ۶۶۰۰۰۰۵۱
تلفن دفتر نشر: ۶۶۹۶۶۲۰

این اثر، مشمول قانون حمایت مولفان و مصنفان و هنرمندان مصوب
۱۳۴۸ است، هر کس تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه مولف
(ناشر) نشر یا پخش یا عرضه کند مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

WWW.JAMEESHENASAN.COM
Email: RaveshP20@gmail.com

فهرست

۹	 مقدمه:
۱۳	 روش‌شناسی تاریخی
۱۷	 فصل اول: جان فرانسیس فوران
۱۷	 بیه‌گرافی:
۱۷	 آثار:
۱۹	 کتاب مقاومت ساخته شده:
۱۹	 بخش اول (صفحه ۱۹۰-۱۸۰): (زندیه):
۲۰	 بخش دوم (دوره قاجاریه):
۲۲	 بخش سوم (دوره پهلوی):
۲۴	 نظریه مقاومت شکننده:
۲۵	 مدل انقلاب‌های جهان سوم:
۲۵	 جمع‌بندی و نتیجه‌گیری:
۲۷	 فصل دوم: پروانه آبراهامیان
۲۷	 بیوگرافی:
۲۷	 آثار:
۲۸	 نظریه استبداد شرقی:
۳۶	 توسعه ناموزون و شکل‌گیری انقلاب اسلامی
۴۲	 جمع‌بندی و نتیجه‌گیری و دسته‌بندی:
۴۲	 نقاط مثبت:
۴۲	 نقاط منفی:

۴۵	فصل سوم: محمدعلی همایون کاتوزیان
۴۵	بیوگرافی:
۴۵	آثار:
۴۶	نظریه جامعه کوتاه مدت:
۴۹	نظریه استبداد ایرانی:
۵۴	نمونه‌هایی از گسست‌های تاریخی در ایران:
۵۵	خاستگاه و ریشه دولت خودکامه:
۵۶	ماوت‌ها: جامعه ایرانی با فتودالیسم:
۵۷	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری:
۵۹	فصل چهارم: عباس ولی
۵۹	بیوگرافی:
۵۹	آثار:
۶۱	تاریخ نظری:
۶۲	اصلی‌ترین هدف کتاب:
۶۲	مارکسیسم و تاریخ نگاری ایران پیشاسرمایه‌داری:
۶۳	دوره‌بندی شوروی:
۶۳	مفهوم شیوه تولید فتودالی:
۶۴	مفهوم مارکسیستی فتودالیسم ایرانی:
۶۵	دوره‌بندی آسیایی از تاریخ ایران:
۶۷	مالکیت ارضی در ایران پیشا سرمایه‌داری:
۶۸	لمبتون:
۶۸	اقتدار سیاسی، حاکمیت مطلق و مالکیت اموال در گفتمان سیاسی قرون وسطا:
۷۰	سازمان تولید کشاورزی در ایران پیشا سرمایه‌داری:
۷۲	فرجام:
۷۴	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری:

فصل پنجم: ابراهیم توفیق ۷۷

بیوگرافی: ۷۷

آثار: ۷۸

گفتمان شرق شناسی و علوم اجتماعی در ایران ۷۹

گفتمان ناظر بر انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی: ۸۵

تجربه‌ی مدرنیته ایرانی ۸۶

گفته‌ان مشروطه ۹۲

گفتمان دینی: ۹۴

فصل ششم: احمد اشرف ۹۷

بیوگرافی: ۹۷

آثار: ۹۸

کتابها: ۹۸

مقالات: ۹۸

کتاب موانع تاریخی رشد سرمایه‌داری در ایران ۹۸

جمع‌بندی نظریه اشرف در مورد دو فاجار ۱۰۱

اصلاحات ارضی از نظر احمد اشرف: ۱۰۲

تحلیل اشرف در مورد وقوع انقلاب اسلامی: ۱۰۳

نظری توهم توطئه: ۱۰۵

جمع‌بندی: ۱۰۶

انتقادات: ۱۰۶

محاسن کار اشرف: ۱۰۷

فصل هفتم: افسانه نجم‌آبادی ۱۰۹

بیوگرافی: ۱۰۹

آثار: ۱۱۰

خلاصه‌ای از کتاب حکایت فروش دختران قوچان: ۱۱۰

۱۱۵		سئوالات اساسی نجم آبادی از طرح این حکایت
۱۲۲		جمع‌بندی :
۱۲۲		نقاط قوت:
۱۲۲		نقاط ضعف:
۱۲۳		فصل هشتم: موسی نجفی و موسی فقیه‌حقانی
۱۲۳		بیوگرافی دکتر موسی نجفی:
۱۲۳		آثار:
۱۲۵		بیوگرافی دکتر موسی فقیه‌حقانی:
۱۲۵		بررسی واقعه موج تاریخی در پنج قرن اخیر ایران:
۱۳۴		جمع‌بندی:
۱۳۴		نقاط قوت:
۱۳۴		نقاط ضعف:
۱۳۵		منابع و مآخذ
۱۳۹		نمایه
۱۳۹		نامها:
۱۴۱		واژگان

مقدمه:

نخستین کارهای اصلی جامعه‌شناسی تاریخی به زمانی برمی‌گردد که توکویل، مارکس، دورکیم و وبر پرسش‌هایی مهم را مطرح کردند و پاسخ‌های ثمر بخش هرچند متفاوتی را درباره ریشه‌ها و نتایج اجتماعی انقلاب صنعتی و انقلاب‌های دموکراتیک اروپا ارائه کردند (اسکاچپل، ۱۳۸۸: ۴۹۱).

در یک تعبیر، جامعه‌شناسی همواره فعالیتی بوده که زمینه و سمت و سببی تاریخی داشته است. بخش اعظمی از نوشته‌ها و کتب بنیان‌گذاران جامعه‌شناسی معاصر، تحلیل‌هایی است که درکی تاریخی از ساختارهای اجتماعی، تغییر و تحولات اجتماعی ارائه می‌نمایند. جامعه‌شناسانی مانند کارل مارکس، آنتونی در توکویل، امیل دورکیم و ماکس وبر در واقع در نوشته‌های خود تبیین و تحلیل چگونگی شکل‌گیری دنیای مدرن و روند تغییرات و تحولات اجتماعی، نه تنها به اروپای مدرن را مورد توجه قرار داده‌اند، اگر چه این نگاه تاریخ‌محور است، بلکه دارای شدت و ضعف‌هایی نزد جامعه‌شناسان مختلف باشد. به عنوان نمونه ما این نگاه تاریخی را در کارهای مارکس و وبر و توکویل بیشتر از دورکیم مشاهده می‌کنیم. دورکیم گفته بود که تاریخ باید میکروسکوپ جامعه‌شناسی باشد. البته منظور این نیست که تاریخ باید امور ریز و خرد را درشت و بزرگ نماید، بلکه منظور آن است که تاریخ باید ابزاری باشد که به کمک آن ساختارهای غیرقابل رویت با چشم معمولی ما کشف شود. اگر چه بر این خود دورکیم تا آن اندازه پیش نرفت که به مطالعه پویش‌مندی‌های تغییرات اجتماعی بپردازد و در سطح ترسیم ساختارهای ایستا باقی ماند (همیلتون و کریینز، ۱۳۸۵: ۱۹۹). بنابراین بسیاری از جامعه‌شناسان بر این باورند که ساختارهای اجتماعی و شیوه‌های هم‌کنشی اجتماعی معاصر را بدون منظری تاریخی، نمی‌توان به درستی مورد تحقیق قرار داد (مندالیوس، ۱۳۸۵: ۱۳۹). به زبان بسیار ساده جامعه‌شناسی تاریخی، مطالعه گذشته برای پی بردن به این امر

است که جوامع چگونه کار می‌کنند و چگونه تغییر می‌یابند و ریشه‌های تاریخی جامعه کنونی چیست؟ برخی از جامعه‌شناسان غیرتاریخی هستند و به لحاظ تجربی گذشته را نادیده می‌گیرند و از حیث مفهومی و نظری به بعد زمانی حیات اجتماعی و تاریخمندی ساختارهای اجتماعی توجهی نمی‌کنند. برخی مورخان نیز غیر جامعه‌شناختی‌اند و به لحاظ تجربی فرایندها و ساختارها که به جوامع تنوع می‌بخشد را نادیده می‌گیرند و از حیث مفهومی و نظری مشخصات کلی فرایندها و ساختارها و نیز روابط آنها با کنش‌ها و وقایع را در نظر نمی‌گیرند. برخلاف این دو دسته، جامعه‌شناس تاریخی توسط مورخان و جامعه‌شناسانی انجام می‌شود که تاثیر متقابل گذشته، حال، وقایع و فرایندها و کنش‌گری و ساختاری را مورد بررسی و تحقیق قرار می‌دهند. اینان می‌کوشند تا تبیین مفهومی و نظری را با تعمیم تئوریک و تحقیق تجربی در هم آمیزند (اسمیت، ۱۳۸۶: ۱۶). جامعه‌شناسی تاریخی، مفهوم درست کلمه، معرفتی عقلانی، انتقادی و خلاق است. در صدد شناخت ساز و کارهایی است که به وسیله آن جوامع تغییر یا خود را بازتولید می‌کنند. به دنبال کشف ساختارهای پنهانی است که خواسته یا ناخواسته برخی امیدواران برای بشری را نقش بر آب می‌کند ضمن آن که برخی دیگر را قابل تحقق می‌داند (پیشین: ۱۳).

اسکاچپول برخی از ویژگی‌های جامعه‌شناسان تاریخی را به گونه بیان می‌کند: غالب جامعه‌شناسان تاریخی اساساً پرسش‌هایی درباره ساختارها یا فرایندهای اجتماعی‌ای که در زمان و مکان مشخص قرار گرفته‌اند مطرح می‌کنند. آنها به فرایندهای جاری در طول زمان می‌پردازند و از جبرهای زمانی را به طور جدی در تحلیل و توضیح پیامدها لحاظ می‌کنند. اغلب تحلیل‌های تاریخی به تاثیر متقابل کنش‌های معنادار و زمینه‌های ساختاری توجه دارند تا بروز پیامدهای خواسته و ناخواسته را در زندگی فردی و دگرگونی‌های اجتماعی فهم و درک کنند و سرانجام این‌که، مطالعات جامعه‌شناختی تاریخی ابعاد مشخص و متنوع انواع خاصی از ساختارهای

اجتماعی و الگوهای تغییر و تحول را برجسته می‌سازند. در کنار فرایندها و زمینه‌های زمانی، تفاوت‌های اجتماعی و فرهنگی نیز طبعاً مورد علاقه جامعه‌شناسان تاریخی است. (اسکاچپول، ۱۳۸۸: ۸)

جامعه‌شناسی علیرغم ریشه‌های خود در کارهای بنیان‌گذاران آن، هنگامی که پس از جنگ جهانی دوم در ایالات متحده به عنوان رشته‌ای آکادمیک نهادینه شد سمت و سو و حساسیت تاریخی آن تا حدودی تحت‌الشعاع قرار گرفت و به محاق رفت. محققان بزرگی همچون رابرت بلا، رینهارد بندیکس، سیمور مارتین لپست به انجام کار تاریخی در سنت مستقیم بنیان‌گذاران ادامه دادند، اما صاحب‌نام‌ترین پارادایم‌های نظری و تجربی با سنت جامعه‌شناسی قطری بطله کردند، (اسکاچپول، ۱۳۸۸: ۹، اسمیت، ۱۳۸۶: ۱۳). اوج این بدبینی‌ها در نظریه‌های کلان جامعه‌شناسی در کارهای پارسونز و کتاب نظام اجتماعی (۱۹۵۰) او تجلی پیدا کرد که به شدت از سوی سی رایت میلز مورد نقد و انتقاد قرار گرفت. این در حالی است که ما از دهه ۱۹۵۰ به بعد شاهد از سر گرفته شدن فعالیت‌های جامعه‌شناسی تاریخی هستیم و این حوزه در دهه‌های ۱۹۷۰، ۱۹۸۰ و به همت جامعه‌شناسانی چون ایمانوئل والرشاین، مایکل مان، جان اندرسون و آنتونی گیدنز به اوج فعالیت خود رسید.

جامعه‌شناسی تاریخی در جوامع غربی تاکنون سه مرحله تاریخی را پشت سر گذاشته است. اولین موج بلند از متاخریوم، هیوم، توکویل و مارکس تا دورکیم و وبر سرانجام در اواخر دهه ۱۹۳۰ در برابر دیوار توتالیتریزم راست و چپ فرو پاشید. رژیم‌هایی که آیند را می‌ساختند و گذشته را جعل می‌کردند که به طرد و رد جامعه‌شناسی تاریخی پرداخته (اسمیت، ۱۳۸۶: ۱۵). علی‌رغم ضربات سنگینی که توتالیتریزم آلمانی به بدنه روشن‌فکری و حیات علمی این کشور وارد کرد و منجر به مهاجرت قشر عظیمی از خلاق‌ترین افراد جامعه فکری آلمان به دیگر کشورها شد، با این حال جامعه‌شناسی تاریخی به حیات خود ادامه داد و از این مهلکه

جان سالم به در برد و پرسش‌هایی که با آن‌ها دست به گریبان بود نه تنها از دستور کار خارج نشد بلکه دغدغه‌های اخلاقی و ذهنی این جامعه‌شناسان در آثار متفکرانی چون تشودور آدورنو، مارکس هورکهایمر و موریس کینسبرگ به حیات خود ادامه داد و سرانجام این مسائل در دهه ۱۹۵۰ بار دیگر در کار، تی. اچ. مارشال و رینهارد بندیکس نمایان شد. از دیگر متفکران این دوره می‌توان به تالکوت پارسونز، نیل جی اسملر، اس. آن. آرنشتاد و سیمور لیپست اشاره نمود (پیشین).

مرحله دوم از ابتدای دهه ۱۹۶۰ و با آثار متفکرانی چون مارک بلوخ و نوربرت الیاس آغاز شد. رویکرد عمده در این مرحله رویکرد مارکسی است و جامعه‌شناسی تاریخی به مسائلی چون سلطه، نابرابری و نهضت‌های مقاومت علاقه مند شد. این مرحله تا دهه ۱۹۸۰ و با آثاری از متفکرانی چون برینگتون مور، ای. پی. تاجون، چارلز تیلی و تدا اسکاچپول ادامه داشت.

سرانجام جامعه‌شناسی تاریخی در مرحله سوم با نوعی همپوشانی نسبت به مرحله قبل، در اواسط دهه ۱۹۷۰ همزمان با اضمحلال جهان دو قطبی جنگ سرد آغاز شد این مرحله با آثار پری آندرسون، والرشتاین، اسکاچپول، کولینز و گیدنز به اوج خود رسید. مرحله سوم یک جنبه تناقض آمیز داشت. از یک سو جامعه‌شناسی تاریخی در دانشگاه، به ویژه در ایالات متحده موفقیت‌های فزاینده‌ای کسب کرد و از سوی دیگر گرایش‌های سیاسی علیه بینش انتقادی جامعه‌شناسی تاریخی منتهی به سیاحت‌های مارکسی والرشتاین و آندرسون به جریان افتاد (اسمیت، ۳۸۶).

می‌توان گفت تا قبل از دهه هفتاد به کارهای بزرگ کسانی چون بندیکس، آرنشتاد و مور به عنوان کارهایی غیرمعمول نگریسته می‌شد و جامعه‌شناسان معمول برای مطالعه ابعاد مختلف جوامع امروزی از تکنیک‌های کمی و روش‌های میدانی استفاده می‌کردند. از اواسط دهه ۱۹۷۰ و با کارهای ارزشمند جامعه‌شناسان برجسته‌ای چون چارلز تیلی و والرشتاین جامعه‌شناسی تاریخی وارد مرحله جدیدی شد به نحوی که تا

اواسط دهه ۱۹۸۰ جامعه‌شناسی تاریخی دیگر منحصر به چند جامعه‌شناس بزرگ قدیمی نبود و دانشجویان و جامعه‌شناسان بسیاری در این حوزه مشغول فعالیت بودند.

روش‌شناسی تاریخی

اسکاچپول معتقد است بدور از ایجاد هرگونه محدودیت روشی برای جامعه‌شناسی تاریخی، به لحاظ استفاده از روش‌های کمی، کیفی و یا ترکیبی، جامعه‌شناسان تاریخی عموماً در بررسی‌های خود از سه راهبرد عمومی استفاده می‌کنند:

اولین راهبرد عبارت است از به کارگیری و استفاده از یک الگوی نظری واحد جهت تبیین موارد تاریخی. نمونه بارز استفاده از این رویکرد کتاب تغییرات اجتماعی اسکاتلند صنعتی نوشته نیل اسملسر است که با رویکرد ساختی - کارکردی تغییرات مربوط به ساختار صنعت پنبه و وضعیت زندگی کارگران این حوزه را بررسی کرده است. (اسکاچپول، ۱۳۸۸: ۵۰۰)

دومین راهبرد عمده‌ای که به کار می‌رود، جامعه‌شناسان تاریخی استفاده کرده‌اند، راهبردی است که مفاهیم را برای ارائه بسط تفسیرهای معنادار از الگوهای تاریخی کلان بکار می‌گیرند این راهبرد را، حدی می‌توان نوعی واکنش انتقادی خود آگاهانه به تلاش‌هایی مکتبی نامرد که از سوی کارکردگرایان ساختاری، مارکسیست‌ها و بسیاری کسانی دیگر رایج‌ترین به اصطلاح الگوهای نظری بسیار کلی در تاریخ صورت گرفته است، کارهای رینهارد بندیکس و ای. پی. تامپسون نمایانگر این راهبرد می‌باشد. (اسکاچپول، ۱۳۸۸: ۵۰۷)

این راهبرد عموماً توسط جامعه‌شناسان تاریخی در بررسی‌های تاریخی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

در راهبرد سوم همانگونه که برخی از مهم‌ترین کارهای مارک بلسوخ و برینگتون مور نشان می‌دهد نه منطق الگوی واحد فراگیر و نه تحقیق معنادار درباره تفردهای پیچیده و امور جزئی زمان و مکانی خاص هیچ یک اولویت

پیدا نمی‌کنند. به جای آن محققى که در این راهبرد کار می‌کند می‌پذیرد که می‌توان نظم‌های علی را در تاریخ کشف کرد. او بین جنبه‌های مختلف موارد تاریخی و فرضیات بدیلی که می‌تواند به توضیح و تعلیل آن نظم‌ها کمک کند در رفت و آمد است. (اسکاچپول، ۱۳۸۸: ۵۱۵)

علیرغم اینکه اسکاچپول راهبرد سه گانه را در جامعه‌شناسی تاریخی بیان می‌کند لیکن می‌توان راهبردهای جدیدی را نیز مطرح نمود. از مهم‌ترین راهبردها روشی است که عباس ولی با عنوان تاریخ نظری مطرح می‌کند. از دیدگاه تاریخ نظری، تاریخ به نحو جوهری یک رشته‌ی نظری است. معرفت تاریخی به آن زهی فلسفه و نظریه‌ی اجتماعی، مفهومی است و به اشکال نظری استدلال، انواع شواهد و معیارهای اعتباریابی گفتمان نیاز دارد. اعتبار یک استدلال به انجام استدلالی و هماهنگی منطقی آن بستگی دارد و تاریخ از این قاعده مستثنی نیست. مفهوم تاریخ نظری براساس این مطلب است که وقایع تاریخی چیزهای عین معلوم نیستند بلکه ساختارهایی استدلالی‌اند.

طی بررسی‌هایی که نویسنده کتاب در خصوص جامعه‌شناسی تاریخی ایران انجام دادند این مسئله مشخص گردید که تاکنون جمع‌بندی خاصی در مورد دیدگاه‌های مختلف جامعه‌شناسی تاریخی ایران انجام نشده و نظرات موجود در این خصوص مورد نقد و بررسی قرار نگرفته‌اند. هدف از تالیف کتاب حاضر پاسخ به این نیاز در جامعه علمی کشور است که افراد علاقمند بتوانند مجموعه‌ای از دیدگاه‌ها در خصوص جامعه‌شناسی تاریخی ایران را در یک کتاب به صورت فشرده مورد ملاحظه و بررسی و هم سنجی قرار دهند. البته مهم‌ترین نکته‌ای که باید در همین رابطه مورد توجه داد این نکته است که جامعه‌شناسی تاریخی ایران، تاکنون صرفاً به بررسی تاریخ ایران تا مقطع وقوع انقلاب اسلامی پرداخته و نظریات قابل اعتنایی برای دوران بعد از انقلاب اسلامی و تشکیل نظام اسلامی ارائه نشده

است. بنابراین تمام مفاهیم و اصطلاحاتی که توسط اندیشمندان بکار رفته، مربوط به دوران قبل از انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ می‌باشد. امید است تلاش‌های صورت گرفته مورد قبول خوانندگان واقع شود. با عنایت به اینکه کتاب حاضر نخستین اثر در زمینه بحث می‌باشد قطعاً دارای نواقص و اشکالاتی خواهد بود که از اساتید محترم، محققین، پژوهشگران و دانش‌جویان خواهشمندیم با ارائه نظرات و پیشنهادات، نویسندگان را در جهت تکمیل اثر در نوبت‌های بعدی نشر یاری نمایند.

www.ketab.ir